

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 07.12.2025

Kabul Tarihi: 30.12.2025

Article Type: Research article

Submitted: 07.12.2025

Accepted: 30.12.2025

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1837899>

Tanju ATEŞ¹

SAFEVÎ DEVLETİ SONRASI MOLLABAŞILIK MAKAMININ GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

Özet: Safevî Devleti, 1501 yılında Şah I. İsmail tarafından kurulduğunda sadâret makamı, şerî'-kazaî-ictimaî makamların en yüksek mercisi olarak ihdas edildi. Şeyhülislâm, kaziü'l kuzât, kadiasker, molla, hüccetülislâm ve sair şerî'-kazaî-ictimaî makamlar sadâret makamına bağlıydı. Şah I. Tahmasb döneminde şeyhülislâm makamına Ebü'l-Hasen Nûrüddin Ali İbn-i el-Hüseyn İbn-i Ali el-Kerekî el-Amilî tayin edilmesiyle beraber sadâret makamının nüfuz ve otoritesi sarsıldı. Bu da şerî'-kazaî-ictimaî makamlardan çift başlılık ve adem-i otoriteyi beraberinde getirdi. Bu tarihten itibaren sadâret ve şeyhülislâm makamları siyasi otorite ve nüfuz için birbirleriyle amansız mücadeleye girdi. Bu nüfuz-otorite mücadelesi çok sayıda sadrın ve şeyhülislâmın azl edilmesine, sürgün edilmesine hatta öldürülmesine neden olmuştur. Şeyhülislâm ve sadrın zamanla zayıflamasıyla birlikte fakihler ve müctehitlerin Safevî sarayında güçlenmesi, tefekkür-i fikhın galebesiyle H.1127/M.1715 mollabaşılık makamının icadına neden olmuştur. Şah Sultan Hüseyin döneminde şerî'-kazaî-ictimaî makamların en önde gelen makamı olan mollabaşılık makamı “en yüce ve yüksek dinî-mezhebî makamı ünvanıyla Safevî Şahlarının şahsi din ve mezhep müşaviri idi. Safevî Devleti'nin yıkılmasından sonra Afgan, Avşar, Zend ve Kaçarlar

¹Dr., tanjuu_21@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2401-391X>.

Hanedanları döneminde de mollabaşılık makamı mevcudiyetini korumuştur. Bu makamın zuhûr ve icadı her ne kadar Safevî Devleti'ne ait olmasına rağmen mollabaşılık makamı, Sünnî Afgan Yerel Hanedanı ve Avşarlar döneminde tam olarak gerçek hüviyetine kavuşmuştur. Zend Hanedanı döneminde mollabaşılık makamı, Kerin Han-ı Zend tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sadr, tekrardan şerrî'-kazaî-ictimaî makamların başı olmuştur. Şeyhül-islâm, mollabaşı, kaziü'l kuzât ve sair şerî'-kazaî-ictimaî makamlar sadâret makamına bağlanmıştır. Bu uygulama Zend Hanedanının son dönemlerine kadar devam etmiştir. Kaçarlar döneminde de mollabaşılık makamı, divanî makamlar arasında yerini almamıştır. Ancak şahların, şehzadelerin ve emirlerin müşavirleri ve hecegânları ünvanıyla anılmışlardır. Bu makale; mollabaşılık makamının ihdası, Safevî Devleti, Afgan Sünni Hanedanlıkları, Avşar Hanedanı ve Zend Hanedanı dönemlerinde geçirdiği değişim ve dönüşümü ele almıştır.

Anahtar Kelimler: Afgan Hanedânı, Avşar Hanedânı, Zend Hanedânı, Mollabaşı, Sadr, Şeyhülislâm, Evkâf.

Mollabishhip Authority in Iran during the Period of Sunni Afghan, Afshaar and Zend Dynasty

Abstract: When the Safavid State was founded in 1501 by Shah Ismail I, the office of sadârat was instituted as the highest authority over the religious-judicial-social (shar'î-qadâ'î-ijtimâ'î) institutions. The offices of shaykh al-islâm, qâdî al-qudât, qâdî 'askar, mullâ, hujjat al-islâm, and other religious-judicial-social positions were all subordinate to the sadârat. However, during the reign of Shah Tahmasb I, with the appointment of Abû'l-Hasan Nûr al-Dîn 'Alî ibn al-Husayn ibn 'Alî al-Karaki al-'Âmilî to the office of shaykh al-islâm, the authority and influence of the sadârat were significantly weakened. This development led to institutional dualism and a decline in centralized authority within the religious-judicial-social offices. From this point onward, the offices of sadârat and shaykh al-islâm entered into an intense struggle for political power and influence. This contest over authority resulted in the dismissal, exile, and even execution of numerous sadr and shaykh al-islâm figures. As the offices of shaykh al-islâm and sadr gradually lost power, the increasing influence of jurists (fuqahâ') and mujtahids at the Safavid court, together with the dominance of juridical reasoning (tafaqquh-i fiqh), led to the establishment of the office of mullâbâshî in 1127/1715. During the reign of Shah Sultan Husayn, the mullâbâshî became the most prominent religious-judicial-social office and was regarded as the "supreme and highest religious-sectarian authority," serving as the personal religious and sectarian adviser to the Safavid shahs. After the collapse of the Safavid State, the

office of mullābāshī continued to exist during the periods of the Afghan, Afsharid, Zand, and Qajar dynasties. Although the emergence and institutionalization of the mullābāshī office belonged to the Safavid era, it attained its full and definitive character during the period of the Sunni Afghan local dynasties and the Afsharids. Under the Zand dynasty, the office of mullābāshī was abolished by Karim Khan Zand, and the sadr once again became the head of the religious-judicial-social institutions. The offices of shaykh al-islām, mullābāshī, qāḍī al-quḍāt, and other religious-judicial-social positions were subordinated to the sadrāt. This arrangement remained in effect until the final years of the Zand dynasty. During the Qajar period, the office of mullābāshī did not assume a formal place among the bureaucratic institutions; however, individuals holding this position were referred to as advisers and confidants of the shahs, princes, and emirs. This article examines the establishment of the mullābāshī office and traces its transformation and evolution during the Safavid State as well as under the Sunni Afghan dynasties, the Afsharid dynasty, and the Zand dynasty.

Key Words: Afghan Dynasty, Avshar Dynasty, Zend Dynasty, Mollabashi, Sadr, Sheyhülislām, Foundations.

Extended Abstract

Objective of the research

The principal aim of this study is to examine the historical origins of the office of mollabaşı, which emerged in the late Safavid period, its institutional functions, and its transformation during the post-Safavid Iranian dynasties. The study assumes that the mollabaşılık was not merely a temporary or secondary title specific to the late Safavid administration; rather, it played a significant role in the reorganization of religious-sectarian authority in Iran from the 18th century onward. Within this framework, the office of mollabaşılık is regarded as a pivotal institution that exemplifies the redefined relationship between the religious sphere and political power at the institutional level. A central

objective of the present article is to reevaluate the position of the mollabaşılık, a subject which is often neglected or equated with the office of the Grand Mufti in Iranian historiography.

The research question:

The primary research question of the study concerns the reasons why the office of Mollabaşılık is frequently equated with that of Sheikh al-Islam or treated as a secondary function in Iranian historiography. In this context, the article questions the relationship between mollabaşılık and the offices of sadâret and sheikh al-Islam, as well as the distribution of authority and the power struggles among these offices. Moreover, the manner in which the office of Mollabaři experienced both institutional continuity and transformation during the Afghan, Avşar, Zand, and Qajar periods following the dissolution of the Safavid State represents a significant research challenge. Within this framework, the debate centers on whether the office of mollabaşi was merely a religious office or an institutional structure that actively produced political legitimacy.

Method

The study employs two distinct methodologies. Firstly, an institutional history approach is utilised, and secondly, a prosopographic analysis is employed. The preponderance of chronicles, biographical works, and indirect administrative records in the sources on the office of Mullahbashi has significantly influenced the methodology employed. The present study is, therefore, based on comparative reading and inter-period analysis. The biographical data of individuals who served as Mollabaři were evaluated not as isolated examples but as complementary elements for understanding the office's areas of authority, representational power, and relationship with political power. This approach considers the office of Mollabaři not as a static, unchanging institution, but rather as a dynamic structure that has undergone redefinition across different political contexts.

Findings

The results of the study demonstrate that the establishment of the office of Mollabaşı during the reign of Shah Sultan Hüseyin (H.1127/M.1715) was an attempt to resolve the struggle for authority and influence between the Grand Vizier and the Sheikh al-Islam. During this period, the mollabaşılık was positioned as the highest authority in the sharia-judicial organisation and was granted broad powers over waqfs, religious financial resources, humus and zakat revenues, and emr-i bi'l-ma'ruf practices. It has been determined that the office of mollabaşılık survived the collapse of the Safavid State and continued to exist during the Afghan and Afshar periods. The central position of this office in religious authority is particularly evident during the reign of Nadir Shah Afshar, when the office of grand vizier was effectively abolished. The abolition of the office during the Zand period and its subsequent continuation with a more limited function during the Qajar period demonstrate that the mollabashilik was an institution directly dependent on the preferences of the political power.

Conclusion

This study demonstrates that the office of Mollabaşılık was not a temporary practice specific to the late Safavid period. Rather, it played an important role in the long-term transformation of religious-sectarian authority in Iran. The Mollabash office underwent a period of redefinition, adapting to the evolving political and sectarian dynamics characteristic of different dynasties. During certain eras, it emerged as a pivotal element of central authority, while at other times, its authority was intentionally curtailed. In this respect, the mollabash office provides a critical institutional example for understanding the historical course of religion-state relations in Iran.

Giriş

Molla kelimesi çok değişik anlamlara gelir. Muhammed Muin, *Ferheng-i Muin*'de Molla kelimesini lügavi anlamını “*ders okumuş, bilgili, ahond, ulemâ, ruhanî, muallim, muammem*”² şeklinde açıklarken Ali Ekber Dihhüda *Lüğatnâmesinde* “*Molla'nın lügavi anlamı Molla-yı Arabî'den alınmıştır. Kadın ve erkek ayrımı yapmadan üstad ve muallim anlamındadır. Sahibü'l Tacü's Arus kitabı İranlıların bu kelimeyi Molla kelimesinden vücuda getirdiğini belirtir. Bu kelime Arapça'daki Mevlâ kelimesinden türemiş olup ağa ve server anlamındadır*”³ şeklinde açıklamıştır. Diyanet İslâm Ansiklopedisi de Mollanın kelime anlamını “*ders okumuş, bilgili, aydın, ahond, ruhanî*” şeklinde açıklamıştır.⁴ Sözcük anlamı ise “*üstâd, muallim, saygın, seçkin, reis-i mollayân, molla-yı derbâr-ı padişahân, şahın tedrisini yapan muallim ve şahzadenin tealimiyle uğraşan muallim*”⁵ anlamındadır.

Molla kelimesi; monla, munla ve mulla biçiminde de görülen kelimenin Arapça'da “efendi, sahip, âmir” mânasındaki mevlâdan geldiği kabul edilmektedir. Arapça'da “efendimiz” anlamındaki mevlânânın değişikliğe uğramasından ortaya çıktığı düşünülen ve daha eski bir kullanım olduğu sanılan monla (munla) kelimesindeki “n” harfi zamanla “l”ye dönüşmüştür.⁶ Molla unvanını alan kişinin bilgiyle dolu olduğu kabul edilerek mollanın “doldurmak” anlamındaki mel' köküne dayandığı da ileri sürülmüştür.⁷ Baş kelimesi Türkçe bir kelime olup kelime anlamı önce, evvel, mukaddem, giriş, baş(kelle) anlamlarına gelmektedir. Lügavi anlamı ise öncü, saygın, seçkin, ihtiram sahibi anlamındadır. Baş kelimesi aynı anlamdaki ser gibi çok sayıda birleşik kelime yapımında kullanılmıştır. Eski Türk devletlerinde ve özellikle

²Muhammed Muin, *Ferheng-i Muin*, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1386, Cilt. XIV, s.3189-3190.

³Dihhüdâ, *Lüğatnâme-yi Dihhüdâ*, İntişârât-ı Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1373, Cilt.XIII, s.18921.

⁴İsimiz, “Molla”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt.XXX, Ankara 2020, s.238.

⁵Muhammed Muin, *Ferheng-i Muin*, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1386, Cilt.XIV., s.3189; Aydoğmuşoğlu, Cihat, “*Şah II. İsmail (1576-1577)Devri Siyasî ve Dini Hâdiseleri*”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 48, Summer II 2016, s.59-67.

⁶Muhammed Zaman Kelmali Tebrizi, *Ferâidü'l Fevâid*, İntişârâr-ı Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1373, s.290-294.

⁷Hamid Algar, “Molla”,*Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, Cilt.XXX., s.177.

Osmanlı Devleti'nde bu kelime ile yapılan müessese ve makam isimleri yaygın olarak görülmektedir.⁸

1.Safevî Devleti'nde Mollabaşılık Makamının İcadı:

Safevîlerin İran'da zuhuru İran'ın siyasî, dinî-mezhebî ve ictimai tarihinde en önemli dönemlerden biri olup İran tarihinde büyük bir değişim ve dönüşümü başlatmıştır. Safevî Devleti'nin İran'da kurulması İran tarihinde siyasî, dinî ve ictimai alanlarda yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde İran, İsmâ Eşariyye mezhebinin asli merkezi üstlerinden biri haline gelmiştir. Zira Şah I.İsmail, Safevî Devleti'ni, ekseriyeti Sünnî olan "kadim sünnî İran coğrafyasında"⁹ Şîî mezhebi temelleri üzerinde temellendirdi. Böylelikle İslâm ile beraber Büveyhîlerden sonra Şîî bir devlet, bütün İran coğrafyasına hâkim olmuş ve mezhep-siyasetin iç içe girdiği bir yapılanma ile İran'da millî devlet olan Safevî Devleti kuruldu.¹⁰Safevîlerin Şîî mezhebini benimsemelerinin nedeni Sünnî Devletler olan Osmanlı Devleti ve Şeybanî Devleti ile

⁸Algar, *agm*, s.238; Yusuf Halaçoğlu, "Baş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, Cilt.V., s.119-120; Mustafa Öz "Şîâ" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, Cilt.39, s.112-114.)

⁹İran coğrafyası, İslamın ilk dönemlerinden beri Sünnî Devletlerin merkezi coğrafyalarından biri olmuştur. Emevîler ve Abbasiler ile başlayan İran'da Sünnî hâkimiyeti Safevîler dönemine kadar sürmüştür. Dokuz asır boyunca İran coğrafyasında Emîvîler, Abbasiler, Tahirîler, Samanîler, Gaznelîler, Selçuklular, Harzemşahlılar, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlular gibi Sünnî devlet ve hanedanlıkları kurulmuşlar ve ya İran coğrafyasına hâkim olmuşlar. Tahirîler ve Samanîler ile birlikte İran merkezi coğrafyasında Sünnî hanedanlıklar devlet kurmaya başlamıştır. Selçuklular döneminde ise İran coğrafyası muazzam bir Sünnî imparatorluğunun merkezi oldu. Selçuklu Devleti'nin beş başkenti olan Nesa, Nişabur, Rey, İsfahan ve Merv şehirlerinden dördü günümüz İran coğrafyasının sınırları dahilindedir. Selçuklulardan sonra da İran coğrafyasında yine Harzemşahlılar, Akkoyunlular, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlular gibi muazzam Sünnî hanedan ve devlet kurulmuştur. Ancak çok nadir de olsa Büveyhîler, Karmatîler gibi Şîî gruplar da İran coğrafyasında zuhur etmiştir. Ancak İran halkının ekseriyetinin Sünnî olması ve Şîî mezhebinin İran'da azınlık mezhebi olması nedeniyle bu Şîî gruplar güçlü devletler kuramamalarına neden olmuştur. İran'daki Sünnî devlet ve hanedanlar döneminde Tebriz, Erdebil, Merağ, Hemadan, Kazvin, Meşhed, Şiraz, İsfahan, Yezd, Kirman, Nişabur, Nesa Serah gibi şehirler önemli Sünnî merkez şehirlerdi. Bu dönemde Kum, Kaşan, Mazenderan gibi şehirlerin taşra bölgelerinde Şîîler azınlıkta yaşamaktaydılar. (Osman Gazi Özgüdenli, "İran", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, Cilt.XXII., s.395-400.)

¹⁰Mehdi Ferehânî Münferid, *Muhacerât-ı Ulemâ-yı Şie Ez Cebelü'l Amil Be İran*, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1377, s.166-169; Mansur Sefetgöl, *Sâhtar-ı Nehâd ve Endişe-yi Dinî Der İran Der Asr-ı Safevî*, Neşr-i Müessesât-ı Hıdâmât-ı Ferhengî, Tahran 1381, s.177-182.

komşu olması ve bu iki devlet ile rekâbet içerisinde olmasıdır.¹¹ Komşuları Sünnî Osmanlı Devleti ve Şeybeklere karşı Şiîliği bir koruma kalkanı ve savunma aracı olarak kullanıp Sünnî Devletlerin İran'a müdahalesinin önüne geçtiler.¹²

Safevîler, Şiîliğin On İki mezhebini resmi mezhep yaptıktan sonra Şiî fıkhnı bilen ulemâ, fâkih ve müctehidlere yöneldiler; çünkü Safevî Şahları; Şiî ulemâ, fakih ve müctehitleri İmam-ı Zamanın temsilcisi olarak görüyordu. Safevî Şahları, kayıp imamın temsilcileri olan Şiî ulema, fukaha ve müctehidler kendi siyasi kudretlerini yerleştirmek için onların teyidini almak, hükümetlerini korumak, kalıcı kılmak için Cebel-i Amîl ve sair Şiî beldelerinden İran'a davet ettiler. Onların hükümet makamlarını elde etmesini ve siyasi planlarını gerçekleştirmelerine alan açtılar. Bu da Şiî mezhebinin yayılması için yeni bir dönemi başlatmış oluyordu. Bu iki taraflı uyum ve kaynaşma, devlet ve ruhaniyet arasında yeni dinî ve mezhebî makamların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulema-yı Şiî'yi celb etmek ve onlardan idarî alanlarda faydalanmak için Safevî Şahlarının bir diğer teşebbüsü çok büyük mali yardımların yapılmasıydı. Dinî-mezhebî alanlarda onlara hediye ve armağanlar, aylık maaşlar, mevkûfat ve medreselerin yapılması ve onlara maaş bağlanması idi.¹³

Safevî Devleti'nin İran'da iş başına gelmesi ve hemen akabinde Şiî mezhebini İran'da resmi makam olarak ilan etmesi Safevî Şahlarının Şiî fukuha, seyyid ve müctehidlere teveccühünü arttırmıştır. Özellikle muhacir ulemaların dinî-mezhebî ilminden faydalanma ve onlar vasıtasıyla halkın dinî-mezhebî sorunlarına cevap vermek idi. Zira Safevî Devleti'nin kuruluşunda Şiî metinleri ve kitapları çok nadir bulunuyordu. Safevîler, İran'da Şiîliği resmi mezhep yapınca Şiî

¹¹Mahmut İbn-ı Hasan Hür İmamali, *Vesailü'l Şie*, Neşr-i Darahayayü'l Tirasül Arabî, Tahran 1379, Cilt.17, s.190-194; Resul Ca'feriyan, *Safevi Der Asr-ı Din, Ferheng ve Siyaset*, Neşr-i Pejuheşgede-yi Huze ve Danişgâh, Kum 1379, Cilt.I., s.144-149.

¹²Seyyid Abdülhüseyn Hatunâbâdi, *Vakayü'l Seîn Vel Avâm*, Düz.Muhammed Bakır Behbudî, İntişârât-ı Kitabfırûşi-yi İslamiyye, Tahran 1352, s.468-471; Ahmet Doğan-Tanju Ateş, "*Safevî'nin Kurumsallaşma Döneminde Safevî Şahlarının Seyyidlerle İlişkisi*", Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi, Ankara 2023, C.VIII., S., s.5-11.

¹³Kadı Ahmed Kumî, *Hülâsetü'l Tevârih*, Haz. İhsan Eşrâkî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1359, Cilt.I., s.238-241.

ulemâların sayısı azdı.¹⁴ Bu nedenle Safevî şahları, onların fikhî ve dinî ilimlerinden faydalanma, halkın dinî-mezhebî alanlardaki sorularına cevap vermek için onlara yakın durmuştur.¹⁵ Bunun yanında Safevîlerin kuruluşunda Şiî metin, kitaplar ve kaynaklar oldukça azdı. Ayrıca Safevîler, İran'da Şiîliği resmi mezhep olarak kabul etmelerine rağmen Şiî ulemâ, müctehit, fakihin az olması ve İran halkının çoğunluğunun Sünnî olması Şiî ulemâyâ olan ihtiyacı gerekli kılıyordu.¹⁶

Şiî ulemâlar, Safevîlerin ilk dönemlerinde sadr, şeyhülislâmlık, kaziü'l kuzzât gibi şerî'-kazaî makamları uhdelerine aldılar. Ayrıca idarî makamlara da tayin edilmeye başlandılar.¹⁷ Şah I.İsmail'den Şah Sultan Hüseyin'e kadar şerî'-kazaî makamların tamamı Şiî ulemâların uhdesindeydi. Şiî ulemalar, çok büyük güç ve kudret elde etmişlerdi. Safevî Şahları da Şiî ulemâların bu güç, kudret ve otoritelerinden rahatsız oluyordu.¹⁸ Şah Sultan Hüseyin; sadr, şeyhülislâm ve sair şerî'-kazaî makamlarının güç, kudret ve otoritesini düşürmek, kendisine bağımlı kılmak, Safevî Devleti'nde tek güç ve kudret haline gelmek ve bu makamları kendisinin ihdas ettiği bir makama bağlamak gibi hedefler ile mollabaşılık makamını kurdu.¹⁹

Mollabaşı, Safevîler'in son dönemlerinde emsalinden üstün olduğu düşünülen ve kendilerine sarayda ikamet imtiyazı verilen âlim ve bilgin kişilere hükümdar tarafından tevcih edilen "mollabaşı" bir şerr'i-kazaî-hukukî bir unvanıdır. Mollabaşılık makamı, H.1124(M.1712) yılında Şah Sultan Hüseyin saltanatı döneminde icat edildi ve hızlıca Safevî

¹⁴Muhammed Bakır Meclisi, *Aynü'l Hayat*, İntişârât-ı İlmiyye-yi İslâmiyye, Tahran 1348, s.499-504.

¹⁵Meclisî, *age*, s.505-509.

¹⁶Muhammed İbrahim Nasirî, *Desturü'l Şehriyârân*, Haz.Muhammed Nadir Nesirî Mukaddem, Neşr-i Bunyâd-ı Mevkufât-ı Doktor Mahmut Afşar Yezdi, Tahran 1373, s.20-26.

¹⁷Nasirî, *age*, s.27-30; Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde(1587-1629) İran da Sosyal ve Kültürel Hayat", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir,2011, C.XI, S.2, s.263-264.

¹⁸Nasirî, *age*, s.31-34; Rajer Siverî, *Der Bâb-ı Safevî*, Terc. Ramazan Ali Ruhullahî, Neşr-i Merkez, Tahran 1398, s.28-32.

¹⁹Siverî, *age*, s.33-37; Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Safevî Hükümdarı Şah Abbas'ın Dinî Siyaseti", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, Summer 2015, p. 1329-1337.

Devleti'nin en önemli dinî-mezhebî makamlarından biri haline geldi.²⁰ Muhammed Haşim Asıf Rüstemü'l Hükemâ'da Mollabaşı için *"Mollabaşı, tamam-ı mesâil-i şerî' ve kazaî ile meşkûl olan makam-ı ruhaniyettir. Bu makama müctehid mertebe ve derecesine nazil olan(yükselen) bir seyyid, fazıl ve necib ulemâ uhdesine verilirdi ve bu şahıs, umumen Şaha yakın olan bir seyyid, fazıl ve necib bir ulemaydı. Umumen Şah-ı Safevî ile akrabalık ve ailevi yakınlık kuran ruhaniyet uhdesine verilirdi."*²¹kaydıyla Mollabaşının mahiyeti, görev ve sorumlulukları hakkında bilgi vermenin yanında Mollabaşı makamına tayin edilen şahsın ulema, seyyid, füzela, müctehit olmasının yanında şaha yakın olması veya ona ailevi olarak yakınlık derecesine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Dönemin bir diğer önemli müverrihî Mirza Refien Desturü'l Mülûk eserinde *"Müşarünileyh, rees, reis, efzel ve 'elem-i umûm-ı ulemâ ve cumhûr-ı füzela-yı asrıydı. Padişah-ı Safevî, tahkîk-ı mesâil-i dinî ve dakaik-ı ilmiyi ondan öğrenir ve onun uhdesine bırakmıştı. Mollabaşı ile hitap edilirdi. Mefâhil, meclis ve divanda ve ulemâ ve füzelârın cemi' arasında padişahın mesnedine yakın otururdu. Her yerde Rikâb-ı Zafer-i İntisabın²² yanında ve huzurunda hazır olması gerekirdi. Safevî Selatin-i Sabıkları döneminde Mollabaşıgeri muayyen bir makam değildi. Lakin evâhir-i Saltanat-ı Şah Sultan Hüseyin döneminde Mir Muhammed Bakır ki faziletli bir şahsiyete sahipti. Mollabaşıgeri lakabı ve rütbesiyle şereflelendirildi. Medrese-yi Vakî' Çehârbağı bina etmiş ve hasbül emr ile müderris-i medrese-yi mezkûr oldu. Ulemâ-yı sabıkın destur-ı kavaidine göre onun vazifesinin zeminleri ve sınırları cihet-i telebe-yi ulûm ve erbâb-ı istihkâk ve mazlumlardan zülüm ve sitemin giderilmesi, mukasırların ve günahkârların ve haps edilenlere şefaet etmek, tahkîk-i mesail-i şerrî'ye, tefhîm ve te'lim-i dua ve emr-i ma'rufu emr etmek ve nehyî anil münkerden sakındırmak, hums, zekât ve sadakanın alımı ve harcanması dışında hiçbir şekilde diğer meşguliyet ve vazifelere karışmazdı. Bu adı zikr edilen meşguliyetler ve vazifeler onun*

²⁰ Mirza Semien, *Tezkiretü'l Müluk*, Terc. Mes'ud Recepniyâ, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1378, 2.bsk, s.2-3.

²¹Muhammed Haşim Asıf, *Rüstemü'l Hükemâ*, Haz. Celil Nevruzî, Neşr-i Miras-ı Mektup, Tahran 1396, s.141-144.

²²Safevi Devleti Şahının yanında.

uhdesindeydi.”²³ Ve Mirza Semien Tezkiretü’l Mülûk eserinde “Müşarünileyh, serkâr-ı tamam-ı mollahâdır. Eski zamanlarda Safevî Selatinleri zamanları döneminde Molabaşıgeri makamı, muayyen bir makam değirdi. Belki her asrın efzel-i füzelâsı, Mollabaşı manasıyla meclis-i padişahı padişahın saltanat tahtına yakın muayyen bir mekâm sahibiydiler. Füzelâdan ve sâdâttan hiç kimse ondan daha yakın padişahın hizmetine oturamazdı. O, ilim taleb eden, müstehin ve mazlumlardan zülmün giderilmesi ve şefaât-ı mukasirin ve tahkîh-i mesail-i şerri’ye ve dua ve ulûm-ı din derslerinin ta’limi ve umur-u şerri’yenin öğrenilmesi dışında diğer işlerle ve mevzulara karışmazdı.”²⁴ kayıtlarıyla mollabaşılık makamının kuruluşu, görev ve sorumlulukları ve mollabaşılık makamına tayin şartları hakkında bilgi vermektedir.

Yukarıda zikredilen tüm kaynaklar bir bütün olarak değerlendirildiğinde mollabaşılık makamı Safevî Devleti’nde Şah Sultan Hüseyin zamanında ihdâs edilmiştir. Mollabaşılık makamının ihdâs edilmesinin en önemli sebebi ise şahın ülkede merkezi otoriteyi tesis etmek istemesidir. Zira Şiî ulemaların sahip oldukları güç ve kudret belli zamanlarda şahın otoritesini gölgelendirmiştir. Mollabaşılık makamı ihdâs edildikten sonra ülkedeki tüm Şiî kurumlar mollabaşıya bağlanmıştır. Mollabaşı da bizzat şaha bağlanmıştır. Mollabaşılık makamının en önemli görevi ise ülkede Şiî mezhebini yaymaktır. Bu bağlamda mollabaşılık makamına sadece Şiî ulema, seyyid, füzela ve müctehit tayin edilmiştir. Bununla birlikte mollabaşı olarak tayin edilen kişilerin belirtilen meziyetlerin yanında şaha yakın olması veya ona ailevi olarak yakınlık derecesine sahip olmasına hassaten dikkat edilmiştir.

2.) Sünnî Afgan Yerel Hanedanı Döneminde İran’da Mollabaşı Makamı

Safevîlerden sonra İran coğrafyasında sırasıyla Afgan Hanedanı, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar kurulmuştur. Afganlar tarafından

²³Mirza Refien, *Desturü’l Mülûk*, Terc. Muhammed Kerdâbâdî, İntişârât-ı Vezâret-i Umûr-ı Haricî, Tahran 1385, s.173.

²⁴Mirza Semien, *Tezkiretü’l Mülûk*, Terc. Mes’ud Recepniyâ, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1378, 2.bsk ,s.1-2.

nihayetinde Safevî hükümeti, ortadan kalktı. İran'da hâkimiyet kuran Sünnî Afgan Hanedanı döneminde şerî'-kazaî-hukukî makamlar ve ulemâ çok güç, kudret ve nüfuz elde etti. Afganlar tarafından 1722 yılında İran coğrafyasını hâkimiyetine geçirdi. Afgan Sünnî Hanedanların konfederasyonu ile oluşan Afgan Yerel Hanedanı, Safevî Devleti'nin başkenti İsfahan'ı başkentleri yaptılar. Afgan Yerel Hanedanları döneminde mollabaşılık makamlarına Sünnî ulemâ, füzelâ ve fukâhâ tayin edilmeye başlandı. Ayrıca Mollabaşının seyyid ulemâ olması kaidesi bu dönemde pek fazla riayet edilmedi.

Bu dönemde Şah II. Tahmasb tarafından Safevî Devleti'nin başkenti ise İsfahan'dan Horasan'daki Meşhet şehrine nakl edilmiştir. Şah II. Tahmasb, Safevî Devleti'ni ve kurumlarını yeniden sağlamlaştırmak amacıyla Şah Sultan Hüseyin döneminin Mollabaşlarından olan Molla Muhammed Hüseyin İbn-ı Molla Şah Muhammed Tebrizî'yi Mollabaşılık makamına ta'yin etti. Molla Muhammed Hüseyin İbn-ı Molla Şah Muhammed Tebrizî, İran coğrafyasında Safevi Devleti'ni tekrardan canlandırmak, güçlü ve hâkim bir devlet yapmak politikasının en önde gelen simalarındandı. Ancak bu zat Safevî Devleti'ne bağlılığından dolayı 1736 yılında Nâdir Şah tarafından idam edilmiştir.²⁵

Molla Muhammed Hüseyin İbn-i Molla Şah Muhammed Tebrizî Nadir Şah tarafından öldürülmesinden sonra onun oğlu Muhammed Tebrizî Şah II. Tahmasb'ın mollabaşısı oldu.²⁶ Şah II. Tahmasb, Nadir Şah ile arasının açılması nedeniyle Safevî Devleti'nin başkentini Meşhet'ten Kazvin'e aktarıp Kazvin'de hükümet etmeye başladı. Kazvin'de Mirza Abdülhasan'ı Mollabaşılık makamına getirir.²⁷ Mirza Abdülhasan'ı Kazvin'de Safevî Devleti'ni ve kurumlarını yeniden sağlamlaştırmaya çalıştı. Ancak bu adı zikr edilen Mollabaşı da II. Tahmasb, Safevî

²⁵Bakır Meclisi, *Hakkü'l Yekîn*, s.32-38; Ali Kuli Mirza İtimadü'l Saltane, *Tarih-i Vakai ve Sevânih-i Afganistan*, Haz. Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1365, s.44-47.

²⁶Şeyh Abbas Kumî, *Müntehabü'l Âmâl*, İntişârât-ı Hicret, Kum 1411, Cilt.II, s.160-166.

²⁷Mirza Mehdi Han Abadî, *Cihângüşâ-yı Nadirî*, Haz. Seyyid Abdullah Enver, İntişârât-ı Ercümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran,1377, s.98-104.

Devleti'ne bağlılığından dolayı 1748 yılında Nâdir Şah tarafından idam edilmiştir.²⁸

Afgan Hanedanı İran'dan Mahmut Han önderliğinde 1722 yılında İsfahan'da hâkimiyet kurdu. Mahmut Han'ın ilk Mollabaşısı Miyancî adında bir ulemaydı. Miyancî, Kabil'de yaşayan Hint asıllı bir Sünnî ulemaydı. Mollabaşılık makamına tayin edilmeden önce Mahmut Han'ın muallimi olmuştur. Sonraları Mahmut Han tarafından mollabaşılık makamına tayin edilmiştir. Sarayın en zengin şahıslarından olup tatlı dilli, güler yüzlü, halim ve selim şahsiyetli biriydi. Mahmut Han Afgan tarafından çok sevilip sayılırdı. Onun selahı olmadan Mahmut Han Afgan, hiçbir şey yapmazdı. Mahmut Han, onun şakirdi ve müridi olup sürekli onun arkasında yürür ve Mollabaşı Miyancî olmadan oturmazdı.²⁹ Afkanlar, bu Hintli âlimi çok seviyorlardı. Umum halk, bu kişinin faaliyetleri ve ihtiyat-ı karisi³⁰ nedeniyle onu Zerdüst-ı Sanî olarak adlandırmışlardı. Mahmut Han, sefer başarılarını onun dindarlığına ve sihirbazlığına bağlıyordu. Mahmut Han tarafından çok ihtiram gösterilirdi. Nitekim Mer'eşî Mecmu'î Tevârih eserinde *"Mahmut Han, amcasını öldürmüş ve etrafına adamlar toplamıştı. Kabil'in dağlık Afganları ve mollaları Miyancî'ye ta'zim ve terkim ediyorlardı. Bu kişi dini ilimleri ve birçok dua biliyordu. Onun gerçek ismi belli değildi. Mahmut Hanı etkileyip kendi müridi yapmıştı. Afgan halkı onu ordunun ak-yüzü olarak bilirdi. Afganlar, onun gayipten güçlere sahip olduğuna inanırdı. Savaş esnasında Afgan ordusunun önünde yer alırdı. Savaşlar, onun ordu için dua etmesinden sonra başlardı. Afgan ordusu bu şekilde savaşa başlardı ve çoğunlukla muzaffer olurdu."*³¹ kaydıyla Miyancî'nin Mahmut Han ve Afgan umum halkı üzerinde çok güç, kudret ve nüfuz elde ettiğini belirtmektedir.

²⁸Muhammed Kazım Mervî, *Elem Ârâ-yı Nadirî*, Haz.Muhammed Emin Riyahî, İntişârât-ı Kirabfiruşi-yı Zevâr, Tahran,1364, Cilt.I, s.209-213.

²⁹Mehdevî, *Danışmendan ve Büzürğan-ı İslâm*, İntişârât-ı Güldeste, İsfahan 1384, Cilt.I, s.309-313.

³⁰İş bilirligi, çalınkanlığı ve becelirlikliği.

³¹Mer'eşî, *age*, s.279-280.

Emanullah Han'dan sonra Eşref Han, Afganistan'da güçlendi. 1725 yılında Eşref Han, Mahmud Han Afgan'ı katl ettiğinde Miyançî, Mahmut Han Afgan'ın sarayından kaçıp canının korkusundan kendi evine sığındı. Ancak Eşref Han tarafından yakalanıp zindana atıldı. Onun bütün mal, envâl ve serveti müsadere edilip birkaç kişiyle beraber Kabil'e gönderildi. Ancak bu dönemin bazı kaynakları ise Eşref Han tarafından öldürüldüğü belirtir.³²Nitekim Abdulrezzak Denbeli Basiretnâme eserinde *"Eşref Han, kudreti elde ettiğinde Mahmut Hanın muallimi olan Miyançî'yi yakalayıp zindana attı ve onun bütün servet ve emvalini müsadere etti. Çok az bir miktarda sike ona verip birkaç kişi ile Kabil'e gönderdi"* ³³ ve Johns Menevî Hucûm-ı Afgan ve Zevâl-ı Devlet-i Safevi eserde *"Eşref Han, onun mallarını müsadere ettikten sonra onu Kandahar'a gönderme sözü verdi ve onun bütün hayat maişetini karşılayacağı sözünü verdi. Bu yolla o bütün ömrünü refah ile geçirsin."*³⁴kayıtlarıyla Mollabaşı Miyançî'nin Eşref Han tarafından malları müsadere edildikten sonra Kabil şehrine gönderiliğini ve hayatının idamesi için bir miktar gelirin ona bağışladığının belirtmektedir. Ancak Mer'eşî Mecmu'ı Tevârih eserinde *"Nadir Han savaşa Eşref Han'ı yendiğinde ve onları firar verdiğiğinde Nesâ Nehri'nin köprüsünde Miyançî ki çok yaşlanmıştı yakalanıp öldürüldü."*³⁵kaydında ise onun Nadir Şah Afşar tarafından öldürüldüğünü açıklamaktadır. Burada dönemin kaynaklarında Mollabaşı Miyançî'nin ölümüyle ilgili ihtilafın olduğunu görmekteyiz.

H.1135(M.1722) yılında Mahmut Han Afgan, İsfahan'a girdiğinde Mola Za'ferân, Afgan asker ve ulemalar ile İsfahan'a girdi. Mahmut Han döneminde güç ve kudret sahibiydi. Ancak Eşref Han saltanatı döneminde çok güç ve kudret sahibi olmuştur. Şeref Han, Afgan Mahmut Han'ı yenip ortadan kaldırdıktan sonra Afganların Şahu ünvanıyla İsfahan'da hâkim oldu. Eşref Han, Molla Za'ferân'ı H.1135/M.1722)

³²Muhammed Tahir Nasırâbâdî, *Tezkiye-yi Nasır Abâdî*, Haz.Muhsin Naci Nasırâbâdî, Neşr-i Asâtir, Tahran 1378, s.135-137.

³³Abdulrezzak Denbelî, *Basiretnâme*,Haz.Yezduallah Kaidî, İntişârât-ı Anahitâ, Tahran 1389, s.120-129.

³⁴Johns Hanevî, *Hucum-ı Afgan ve Zevâl-ı Devlet-i Safevî*, Terc. İsmail Devletşâhî, Neşr-i Yezdân, Tahran 1367, s.234-235.

³⁵Mirza Muhammed Halil Mer'eşî Safevî, *Mecmul Tevârih*, Haz.Abbas İkbâl , Neşr-i Tehurî, Tahran 1362, s.80-81.

yılında İsfahan'ı ele geçirdikten sonra kendi Mollabaşısı makamına Molla Za'ferânı tayin etti.³⁶ Böylelikle Mollabaşı Miyancı'nin ortadan kalkmasıyla birlikte kudret ve nüfuz, tamamıyla Molla Za'feran uhdesine verildi. Molla Za'feran, çok az ve öz konuşup riyasızdı. Hanefi mezhebindendi. Ehl-i Sünnetin öncüsü, muktedası ve müctehidiydi. Şiîlerin katl edilmesi, zindana atılması ve mallarının müsadere edilmesinin vacip ve hayır olduğunu, onların azarı ve eziyet edilmesinin helal ve sevab-ı azim olduğunu belirtiyordu. Eşref Han Afgan saltanatı döneminde çok büyük bir nüfuz elde etmiştir. Dinî-mezhebî konularda çok hassas, şeriatın kanunlarını uygulayan ve adalete riayet eden bir şahsiyeti vardı. H.1135(M.1722) Muharrem ayında Mahmut Han Afgan İsfahan'a girdiğinde Molla Za'feran'da onun yanındaydı. Mahmut Han'ın ortadan kaldırılmasından ve Miyancı'nin mollabaşılık makamından azl edilmesinden sonra Eşref Han Afgan tarafından mollabaşılık makamına ta'yin edildi.³⁷ Molla Za'feran, çok siyaset dışı bir şahsiyete sahipti. Çok fazla konuşmayı sevmez, sürekli sükût haline bürünen ve temiz bir ahlaka sahipti. Eşref Han, onun vücudundan çok fayda sağlıyorlardı. Molla Za'feran, Eşref Han zamanında kendi nüfuzunu korudu. Halk nazarında saygın ve yumuşak huylu, diğer Afgan fâkih, müctehid ve ulemalarından ise daha büyük bir nüfuza sahipti. Kısa sürede halk arasında mahbubiyet-i feravân³⁸ elde etti. Mücrimleri onun huzurunda çubuk ile feleğe bağlardı. Ancak, cezalarda adaleti korurdu. Kendisinin ve diğerlerinin adaleti uygulamasına dikkat ederdi. Molla Za'ferân, umûr-ı dinî ve siyasîde çok katıydı. Ancak diğer umurlarda hüsn-i niyetle işleri yapardı.³⁹

³⁶Mer'eşî, *age*, s.83-88; Sarjen Malcom, *Tarih-i İran*, Terc.İsmail Hayret, İntişârât-ı Senânî, Tahran 1370, Cilt.II., s.550-555.

³⁷Said Arjomend, "The Office Of Mulla Bashi İn Shiite İran"**Studia İslamin**, 1983, Vol.57-59; Mehmet Saray, "Afganistan", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, Cilt.I, s.405-408.

³⁸Halkın büyük desteği, halkın büyük teveccühü.

³⁹Muhammed Muhsin Müsteîfî, *Zübdetü'l Tevârih*, Haz. Behruz Guderzî, Neşr-i Mecmuâ-yı İntişârât-ı Edebî ve Tarihî Mevkufât-ı Doktor Afşar Yezdî, Tahran 1375, s.208-214.

Nadir Kuli Han Afşar ve Eşref Han arasındaki savaşta Şiraz'da Eşref Han askerleriyle kaçarken Molla Zaferan, yakalanıp esir edildi. Nitekim Esterâbâdî Cihangüşâ-yı Nadir eserinde *"Molla Za'ferâna dikkat etsinler ve kendini canlı İsfahan'a ulaştırmayacak. Bu hadiselerin yaşandığı dönemde Molla Za'feran, Leşni nehri köprüsünde kendisini suya bıraktı ve adı zikr edilen suda boğuldu. Diğer esirler ise İsfahan'daki Meydan-ı Nakş-ı Cihan'da boğazları vuruldu."*⁴⁰Dönemin bir diğer eseri olan Hollandiyân-ı Mukim-ı İsfahan, *"8 janviye 1730 yılında Nadir Şah piruz olarak İsfahan'a geldiğinde Molla Za'ferân ve sair kişilerin kesik başlarını İsfahan'a getirdi."*⁴¹ kayıtlarıyla Nadir Şah tarafından Molla Za'ferân'ın öldüğünü söylemektedir. Ancak Muhammed Haşim Asıf Rüstemü'l Hükemâ eserinde *"Eşref Han şöyle dedi. Mahmut Han döneminde Molla Za'ferân'ın tahrikiyle Mahmut Han askerleri, Şah Sultan Hüseyinî'yi öldürmüşlerdi. Ne kızılbaşlar Molla Za'ferân'ın kesik başını görmeden bizi takipten vaz geçmeyecekler. En iyisi Molla Za'ferânı öldürelim. Onun cesedini yol üzerine bırakalım. Bu şekilde Kızılbaşlar bizi takip etmekten vaz geçerler. Zira onlar, sadece Şahları Şah Sultan Hüseyin'in intikamını bizden almak istiyorlar. Molla Za'feran, bu mevzudan haberdâr olduğunda kendi katlinin fetvasını verdi ve dedi ki eğer beni öldürmezseniz sizden hiçbir Kandahar, Herat ve Kabil'e ulaşamayacaktır. Ancak hiç kimse onun ölümüne razı olmadı. En sonunda kendisi kendi elinin damarlarını kesti. Onun cesedini yol üzerine oyduklar. Nadir Kuli Han, onun cesedini gördükten sonra intikam ateşi söndü. Afganları takipten vaz geçti."*⁴²kaydıyla Molla Zaferan'ın kendi ölüm fetvasını verdiği ve kendisi öldürdüğü ve Nadir Şah'ın onun ölü cesedini gördükten sonra Afganları takip etmekten vazgeçtiğini belirtmektedir. Ancak Rüstemü'l Hükemâ'daki bu bilgi, dönemin diğer kaynaklarında zikr edilmemesi nedeniyle sıhhat derecesi sorgulanması gereken bir bilgidir. Nitekim Hollandalılar *"Afkânlar, Molla Za'feran'a ikinci Miyancî gibi bakardı. Onunda Miyancî gibi büyük bir feraset ve mertebe elde etmesini bekliyorlardı."*⁴³kaydıyla

⁴⁰Müstefî, age, s.215-218.

⁴¹Muhammed Haşim Asıf, *Rüstemü'l Hükemâ*, Haz.Muhammed Müşirî, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1352, 2.bsk., s.188-190.

⁴²Rüstemü'l Hükemâ, age, s.190-191; J. Calmard, "Molla" The Encyclopedia Of İslâm, New Edition, VII, pp.236-237.

⁴³Viliam Floor, *Nizam-ı Kazaî Der Asr-ı Safevî*, Terc. Hasan Zendiyê, Neşr-i Pejuheşgâh-ı Huze ve Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1358, s.124-130.

Molla Za'ferân'ın Afkan halkı arasında çok saygı ve hürmet duyulan bir ulemâ olduğunu vurgulamaktadır.

3.Afşar ve Zend Hanedanları Döneminde İran'da Mollabaşı Makamı

Sünnî Afgan Hanedanından sonra İran'da hâkimiyet kuran Afşarlar döneminde mollabaşılık makamı mevcut bir divanî makamdı. Nadir Kuli Mirza, Eşref Han Afgan'ı yendiğinde Molla Zaf'eran ona esir düşmüştü. Nadir Mirza tarafından Mollabaşı Zaf'eran ve çok sayıda kişi öldürüldü.⁴⁴Şîi ve Sünnî mezhepleri arasında barışı sağlamak ve şerî'-kazaî makamların teşkilâtını buna göre yeniden kurmak isteyen Nâdir Şah, mollabaşılık makamını, sürdürme politikasının baş propagandacısı olarak Molla Ali Ekber'i bu makama getirmiştir. Ayrıca Mollabaşılık makamının Nadir Şah tarafından teveccüh edilen bir makam olmasının sebebi bu dönemde Sünnî Osmanlı Devleti ve diğer Sünnî devlet ve hanedanlarında bu makamın Molla adıyla mevcut olması ve Sünnî devlet ve hanedanların bu makam aşına olmasıydı.⁴⁵ Nitekim Ebul Hasan İbn-i İbrahim Kazvinî Fevaidü'l Safevi eserinde *"El-Hak cesarete, kabiliyette, bilginlikte ve saltanat işlerinde Nadir Şahın benzeri yoktu. Tarih-i Nadiri ve diğer kütüb tarihi buna şahittir. Nadir Sultan, bir grup ile yakınlaşmazdı. Onlardan uzak dururdu. Onun sepehsaları kardeşi İbrahim Han Kuruklu ve Tahmasb Han Celair idi. onun meclis sohbetinden Molla Ali Ekber Molla Baş ve Mirza Ali Asker idi ki ikisi de Reşt ehlineydi."*⁴⁶kaydıyla Nadir Şah'ın İran'da bir gruptan uzak durduğunu vurguladıktan sonra Molla Ali Ekber Mollabaşı'ya güvendiği, onun meclisine katıldığını vurgulamaktadır.

Nadir Şah, kendi saltanatı döneminde hiçbir sadr tayin etmedi ve sadaretin görevini uhdesine aldı. Mollabaşı makamı, Nadir Şah döneminde en yüksek kudret, güç ve otoritesine kavuşmuştur.

⁴⁴Nasırâbâdî, *age*, s.137-140; Ramazan Muhammedî-Muhammed Bakır Huzâyli, *Ekaliyet-i Dinî Der Asr-ı Safevî*, Neşr-i Pejuheşgâh-ı Huze ve Danışgâh, Tahran 1398, s.235-239.

⁴⁵Muhammed İbn-i Hasan Hür İmamali, *Vesâilü'l Şie*, Neşr-i Darahayâü'l Tirasü'l Arabî, Beyrut 1995, Cilt. XVII., s.190-1194.

⁴⁶Ebul Hasan İbn-i İbrahim Kazvinî, *age*, s.153.

Şeyhülislâm ve sair şerî'-kazaî makamlar mollabaşı makamının uhdesine verildi. Molla Ali Ekber, mollabaşılık makamında Nadir Şahın ölümüne kadar H.1160 (M.1748) yılına kadar uhdesine almıştır.⁴⁷ Bu nedenle mollabaşılık makamı Nadir Şah döneminde en kudretli ve ehemiyetli devrine ulaştı. Avşarlar döneminde eyaletlerdeki mahalli divanlarda ve şahzade divanlarında kendi mollabaşılarını tayin ederdi.⁴⁸

Nâdir Şah'ın 1160(M.1748) yılında ölümüyle oğlu Şahruh İbn-ı Nadir Şah, Meşhet'te 1750 yılında Ağa Şerif'i Mollabaşı makamına tayin etmiş olup şerî'-kazaî ve mevkufâtın işlerinin tamamı onun uhdesindeydi. Ağa Şerifi Mollabaşı, Kerim Han Zend tarafından öldürülmüştür.⁴⁹ Nitekim Nizam, Mükâfatnâme eserinde bu dönem Mollabaşıları için.

“Şeyhe, Mollaya, Debire

Asa, Aba/(Molla Elbisesi), ok, kılıç ve kalem verdi.

Tarikat-ı Şeriat, adalet, insaf ve hakka riayet etmek rusûmudur.

Ta'lim ve sünnet ile her birine öğret ki.

Ber tıbk-ı namûs iş yapsın.

Ne iltimas, rica, heva ve heves ve rüşvet ile işi yapsın.

Eğer Allahın hükmü dışına çıkarsa, Zillet toprağı onların başına getirir.”⁵⁰

kaydıyla mollabaşılık makamın muteber bir makam olduğu, kalem, kılıç ve kudret sahibi bir makam olduğunu ve Mollabaşı makamın liyakatıyla, adalet ve şerr' üzerine işlerle meşgul olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kerim Han Zend, 1750 tarihinde Zend Hanedanı kurup Zend hanedanının ilk şahı olarak Şiraz'da tahta geçti. Kerim Han Zend döneminde mollabaşılık makamı ortadan kaldırılmış olup mollabaşılık makamına bir mollabaşı tayin edilmemiştir. O, kendini ve Zend

⁴⁷Suria Faruqî, *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.85-88; Lakard Larens, *Nadir Şah*, Terc. Müşfek Kasımseri, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1357, s.138-143.

⁴⁸Viliam Floor, *Hükümet-i Nadir Şah*, Terc.Ebul Kasım Serî, İntişârât-ı Tus, Tahran 1368, s.72-80.

⁴⁹Floor, *age*, s.80-83;

⁵⁰HaydarNizam Emirân, *Mükâfatnâme*, Neşr-i Haydar Emirân, Tahran 1377, 3.bsk, s.45-46.

Hanedanını Safevî Devleti'nin bakiyesi olarak görüyordu.⁵¹ Ayrıca İran'daki Şiî halkın teveccühünü almak için Şiraz'daki divanında sadr makamını tekrar kurdu ve sadr makamına bir sadr tayin etti.⁵² Kerim Han Zend'ten sonra gelen Muhammed Ali Han Zend, Ebul Feth Han Zend, Zeki Han Zend, Sadık Han Zend ve Lütf Ali Han Zend hükümdarları döneminde de Şiraz'daki Zend divanında bir sadr mevcudiyetini korumuştur.⁵³

Kaçarlar döneminde ise mollabaşılık makamı, etkisiz ve güçsüz bir makam olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemde mollabaşılık makamı, şerrî-kazaî makamları arasında sayılmıştır. Mollabaşılar, sarayın pişnevazları unvanıyla görev yapıyorlardı. Muallim-ı mahsus-ı şehzadeydi⁵⁴. Hânedanın kurucusu Âğa Muhammed Han, devrin yüksek dereceli âlimleriyle ilişkilerini düzenlemek için Molla Muhammed Hüseyin Mâzenderânî'yi H.1205(M.1719) yılında Kaçar sarayının mollabaşı tayin etmiştir. Kaçar hükümdarları ve eyalet idarecisi prensler de nazarî olarak dinî konularda hocalık, uygulamada ise dalkavukluk görevini yapacak mollabaşılar görevlendirmiştir.⁵⁵ Âğa Muhammed Han'dan sonra Feth Ali Şah saltanatının ilk dönemlerinde bu makam mevcut olmuştur. Molla Muhammed Asgar mollabaşılık makamına tayin edilmiştir. Ancak Feth Ali Şah Kaçar, Kaçar Hanedanı'ndaki hâkimiyetini pekiştirdikten sonra mollabaşılık makamını ortadan kaldırıp mollabaşılık makamının bütün görev ve mesuliyetini sadrın ve sadâret makamının uhdesine verir.⁵⁶ Böylelikle sadr makamı Kaçarlar döneminde tekrardan şerî-kazaî-hukukî ve mevukat işlerine bakan en yüksek makam olmuştur.⁵⁷ Mollabaşılık kavramı ise sadat, ulemâ, füzelâ,

⁵¹Ca'fer Abdulrezzâk, "Ulemâ-yı İslâm(Fıkhtı-yı Siyasi, Amelkerd-i Siyasi), Mecelle-yi Ma'rifet, Tahran 1380, Numara.44, s.118-122;

⁵²Abdulrezzak, *age*, s.122-126.

⁵³Emirân, *age*, s.49-52.

⁵⁴Şehzâdelerin hass muallimleri, terbiye edicileri anlamında.

⁵⁵Faruk Sümer, "Afşar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, Cilt. IV., s.162-164.

⁵⁶Abdülhüseyin Nevâyî-Abbas Kulî Gafarî Ferd, *Tarih-i Tehvülât-ı Siyasi, İctimaî ve İktisadî ve Ferhengî-yi İran Der Dovrân-ı Safevî*, Tahran 1383, Neşr-i Semet, s.10-16.

⁵⁷Faruk Sümer, "Kaçar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, Cilt. XXIV., s.51-53.

sülehâ için kullanılan bir kavram haline geldi. Bu uygulama Nasreddin Şah dönemine kadar devam etti. Bu dönemde bazı şehirlerde H.1324/M.1909 yılında İran'ın şehirlerinde mollabaşılık makamı mevcudiyetini korudu. Şiraz, İsfahan, Kum, Kazvin gibi şehirlere tayin edilen mollabaşılar görülmüştür. İsfahan'ın en son Mollabaşısı Hacı Mirza Rıza Hüseyinî Mollabaşı H.1334(M.1916) yılında vardı. ⁵⁸Nitekim Nizam, Mükafatnâme eserinde mollabaşı makamına tayin edilen ruhaniyet ve molla tabakası için:

“Müctehid ve Molla, dünya malına ve süslü sözlere meyl etti.

Mukallid, küfrü hakkı bırakır, küfre meyl eder ve kafir olur.

Çûn Molla yüksek makam ve mevkilere geldi ve gururlandı.

Şerr' ve İslâm'dan onun yanında bahsetme.

Çun zahîd, hâkim ile oturur ve kalkarsa

Eğer Cebrail olsa da suretini görme.

Bir imam eğer, emirden söylerse söz.

Boğazını tut ve ağzını kapat.”⁵⁹

Bu dönemin en önemli müverihlerinden Muhammed Haşim Asif, Rüstemü'l Hükemâ eserinde Mollabaşılar için “*Zikr-i Tefsîl-i Başıyân*(Bir makam başı olan kişiler) *Alî Cenâb Mukaddes-i Elkâb Mollabaşı ve Hekim başı ve sair*) ki hepsi çok süslü ve nakışlı ipekli sarıkları var idi ve girdikleri elbisenin parçası halil hanî⁶⁰ ve ayakkabıları sağırî⁶¹ ve kemerlerine çakbûş bağlarlardı. Atlı bir mekâna gelip giderlerdi. Kirman Nargilesini yanlarında taşırdı. Hepsi çok değerli cins binek atlarına binerdi. Bazı şahsi eşyaları gümüş ve altındandı. Bu emir ve fiil Safevî memâlik-i mahrusesinde efrat ve terfidin umûr-ı sultanîde hâkim olmasına neden oldular. Padişahın emrinin altındaki makam sahipleri

⁵⁸Rıza Kurtuluş, “Kaçar Medeniyet ve Kültürü”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2001, Cilt. XXIV., s.53-54.

⁵⁹Mirza Abdullah Efendi İsfahanî, *Riyazü'l İsfahanî ve Hiyazü'l Füzela*, Haz. Seyyid Ahmed Hüseyinî Eşkuyî, İntişârât-ı Kitabhâne-yi Ayetullah Mer'eşî, Kum 1410, Cilt. IV, s.96-100.

⁶⁰Çok kıymetli işlenmiş ipek parçalı kumaş.

⁶¹Kıymetli hayvan derisi.

ifrad derecesinde mal, mülk, servet sahibi ve itibar sahibi oldular. Mal, mülk, servet ve para sarhoşu oldular. Aynı şekilde halktan çoğunlukta bir grup ruhâniyet ve erkân-ı devletin servet-i azîm sahibi olmalarını nefrin ve lanet ediyordu. Serzeniş ediyorlardı.'⁶²kayıtlarıyla mollabaşılardan bu dönemde çok mal ve servet elde ettiğini, hava ve heveslerine göre yaşadıklarını, dindarlık ve samimiyeti bir tarafa bıraktıklarını ve mollabaşılık makamını bir prestij ve büyülenme olarak gördüklerini belirtmektedir.

SONUÇ:

Mollabaşı, Safevî Devleti'nin son dönemlerinde vücuda gelmiştir. Bu makam ilk defa Şah Sultan Hüseyin Safevî tarafından H.1127/M.1715 yılında rees-i teşkilat-ı dinî-yi Safevîyede yer aldı. Mollabaşılık makamı, sadr ve şeyhülislâm makamlarından daha üstün bir makam olarak ihdâs edildi. Safevî Devleti, İran'daki bir Şîî devlet olarak mollabaşı makamını resmi olarak dinî makamların en üstünde vücuda getirdi. Bir diğer tabir ile mollabaşı makamı, Şah Sultan Hüseyin döneminde vücuda getirildi. Bu dönemde şeyhülislâmın kudretinin azalması, şeyhülislâmın siyasi kudret ve nüfuzu Şah Sultan Hüseyin saltanatın döneminde mollabaşı makamına intikal etti.

Bu tertiple mollabaşı, Safevî Devleti şahının dinî ve mezhebî alanlardaki şahsi müşaviri unvanıyla çok değişik vazifeleri uhdesine aldı. Şahtan ilim tahsil eden talebelerin masrafları için maaş, mazlumlardan zülüm ve sitemin kaldırılması, şefaât-ı mukasirin, tahkik-i mesail-i şerriye ve talim-i ediyeye ve umur-ı şerriye, emr-i bil marufu emretmek ve nehyi enil münkeri sakındırmak, helal malların gelir ve giderlerini uhdesine almıştı. Bu emirler, mollabaşının güç ve nüfuz sahibi bir makam olmasına neden olmuştur. Umûr-ı idari ve siyasiye karışmaya başladılar. Safevîlerin son dönemlerinde Safevîlerin başkentinin değiştirilmesine mani olmaları, makamat-ı derbâr-ı azil ve nesbleri, sepahayiyân, fermandehân ve şahzadegânları azl ve nesbleri, savaş ve barışa karar vermeleri gibi

⁶²Asîf, *age*, s.101-103.

alanlarda dahalet ediyordu. Mollabaşı, en yüksek ruhanî ile Şîî mezhebinin yayılması ve faaliyetihâ-yı ferhangî ve mezhebîde faaliyetleri vardı. Şîî ulema, fakih, müctehid füzela, sülehâ ve tüllabları hâkimiyetinin yanında tercüme-yi kitab ve şakirtleri terbiye ederdi.

Mollabaşılık makamı, Safevîlerin son dönemlerinde kurulan bir divanî makam olduğu için bu makama çok fazla mollabaşı ta'yin edilmedi. Safevîlerin yıkılmasıyla mollabaşı makamı, asıl güç, kudret ve otoritesini Sünnî Afgan Hanedanı ve Nadir Şah döneminde elde etti. Bu iki Hanedanın Sünnî mezhebinin benimsemesi ve İran'a komşu olan Sünnî devlet ve hanedanlarla iyi geçinmek istemeleri nedeniyle mollabaşılık makamı siyasî, idarî ve dinî alanlarda mollabaşılık makamını önemli kıldı. Özellikle bu dönemde mollabaşılar, şerî'-kazaî vazifelerin yanında idarî ve siyasî işleri de uhdelerine almıştır. Sadr, şeyhülislâm, kaziü'l kuzât ve sair şerî'-kazaî makamlar mollabaşı makamına bağlanmıştır. Mollabaşılar divanda şahların sağ tarafında oturmuştur. Şeyhülislâm, kazüi'l kuzât ve sair şerî'-kazaî makamlar ise mollabaşı makamından daha aşığı yerlerde oturmuşlardır. Bu da mollabaşı makamının çok güç ve kudret elde etmesine zemin hazırlamıştır.

İran'da Zend hanedanının kurulmasıyla beraber mollabaşılık makamı için cedîd bir vaziyeti ortaya çıkardı. Kerim Han Zend muteasib bir Şîî şah olarak kendiden önceki Sünnî Afgan ve Afşar henedanları tarafından mühim bir şerî'-kazaî makam olarak görülen mollabaşılık makamını saltanatı ve hükümdârlığı için tehlikeli bir makam olarak gördü. Böylelikle Kerim Han Zend, mollabaşı makamı ortadan kaldırıldı. Zend Hanedanı yıkılana kadar mollabaşılık makamı İran'da divanî bir makam olmadı. Ancak İsfahan, Şiraz, Meşhet, Kum, Teriz, Kazvin, Rey, Mezenderan, Gilan, Yezd, Kirman gibi eyaletlerde bu unvanı kullanan ulema, sadat, füzela, sadat ve sülaha tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ancak Kaçarların Ağa Muhammed Han tarafından kurulmasıyla mollabaşılık makamı Ağa Muhammed Han tarafından Kaçarların sarayındaki şerî'-kazaî-hukukî işleriyle meşgul olan makam ünvanıyla tekrardan kuruldu. Böylelikle Kaçarlar dönemine kadar dinî

makamların en yüksek idarecisi unvanıyla teşkilat-ı hükümetide varlığını devam etmiştir.

KAYNAKÇA

AĞAÇERÎ, Haşim, Mukaddeme-yi Ber Münâsebet-i Din ve Devlet Der İran Asr-ı Safeviyye, İntişârât-ı Terh-i Nev, Tahran 1389.

ABDULREZZAK, Ca'fer, "Ulemâ-yı İslâm(Fıkhı-yı Siyasi, Amelkerd-i Siyasi), Mecelle-yi Ma'rifet, Tahran 1380, Numara.44.

ALGAR, Hamid,"Molla", *Diyanet İslâm Ansklopedisi*, Ankara 2020, Cilt. XXX., ss. 238-239.

ARJOMAND, Said,"The Office Of Mulla Bashi İn Shiite İran"Studia İslamin,Chicago 1983, Vol.17.

ASIF, Muhammed Haşim, Rüstümü'l Hükemâ, Haz. Muhammed Müşirî, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1352, 2.bsk

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Safevi Hükümdarı Şah Abbas'ın Dinî Siyaseti", Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/3, Summer 2015.

.....; Cihat Aydoğmuşoğlu, "*Şah Abbas Devrinde(1587-1629) İran da Sosyal ve Kültürel Hayat*", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir 2011, C.XI, S.2.

.....; "Şah II. İsmail (1576-1577)Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 48, Summer II 2016.

BASTANÎ PAİZÎ, Mirza Muhammed, *Siyaset ve İktisad-ı Asr-ı Safevî*, Neşr-i Bungâh-ı Metbnuâi Alişah, Tahran 1348.

- CABİRÎ ENSARÎ, Hasan, *Tarih-i İsfahan ve Rey*, İntişârat-ı Sohenî, İsfahan 1322.
- CA'FERİYÂN, Resul, *Safevi Der Asr-ı Din, Ferhenf ve Siyaset*, Neşr-i Pejuheşgede-yi Huze ve Danışgâh, Kum 1379.
- CALMARD, J., "Molla" The Encyclopedia Of İslâm, New Edition, VII.
- DENBELKÎ, Abdulrezzak, *Basiretnâme*, Haz.Yezdullah Kaidî, İntişârât-ı Anahitâ, Tahran 1389.
- DİHHÜDÂ, Ali Ekber, *Lüğatnâme-yi Dihhüdâ*, İntişârât-ı Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1373, Cilt. XIII.
- DOĞAN, Ahmet-Tanju ATEŞ; "*Safevî'nin Kurumsallaşma Döneminde Safevî Şahlarının Seyyidlerle İlişkisi*", Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi, Ankara 2023, C.VIII., S.
- EFENDÎ; Mirza Abdullah, *Riyazü'l Ulemâ ve Hiyazü'l Füzelâ*, Haz. Ahmed Hüseyin Eşkurî, Neşr-i Kitaphâne-yi Ayetullah Mer'eseî, Kum 1410, Cilt. III.
- EMİRÂN, Haydar Nizam, *Mükâfatnâme*, Neşr-i Haydar Emirân, Tahran 1377, 3.bsk.
- FARUQHÎ, Suri, *Hacılar ve Sultanlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- FERÂHÂNÎ MÜNFERİD, Mehdi, *Muhacerât-ı Ulemâ-yı Şie Ez Cebelü'l Amil Be İran*, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1377.
- FLOOR, Viliam, *Ber Oftaden-i Safevîyân Ber Ameden-i Mahmut-ı Afgân*, Terc. Ebulkasım Serî, İntişârât-ı Tus, Tahran 1365.
- FLOOR, Viliam, *Hükümet-i Nadir Şah*, Terc.Ebul Kasım Serî, İntişârât-ı Tus, Tahran 1368.
- FLOOR, Viliam, *Nizam-ı Kazaî Der Asr-ı Safevî*, Terc. Hasan Zendiye, Neşr-i Pejuheşgâh-ı Huze ve Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1358.
- GİLANTEZ, Petros, *Sukût-ı İsfahan*, Terc. Muhammed Mehryâr, İntişârât-ı Gülhâ, İsfahan 1371.

- HALAÇOĞLU, Yusuf , “Baş”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, Cilt. V.
- HATUNABÂDÎ, Mirza Mehdi, *Cihângüşâ-yı Nadirî*, Haz. Seyyid Abdullah Enver, İntişârât-ı Ercümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1377.
- HATUNÂBÂDÎ, Mirza Muhammed Ali, *Mekâramü'l Asâr*, İntişârât-ı Mahtutât, İsfahan 1337.
- HATUNÂBÂDÎ, Seyyid Abdülhüseyin, *Vakayü'l Senîn Vel Avâm*, Düz.Muhammed Bakır Behbudî, İntişârât-ı Kitapfırûşî-yi İslamiyye, Tahran 1352.
- HANEVÎ, Johns, *Hucum-ı Afgan ve Zevâl-ı Devlet-i Safevî*, Terc. İsmail Devletşâhî, Neşr-i Yezdân, Tahran 1367.
- HÜNERFER, Lütfullah, *Gocine-yi Tarih-i İsfahan*, İntişârât-ı Kitapfuruş-ı Sakafî, İsfahan 1344.
- HÜR İMAMALÎ, Mahmut İbn-ı Hasan, *Vesailü'l Şie*, Neşr-i Darahayayü'l Tirasül Arabî, Beyrut 1998, Cilt.17.
- HÜSEYİNZÂDE, Seyyid Muhammed Ali, *Ulemâ ve Meşruiyet-i Devlet-i Safeviyye*, Neşr-i Encümen-i Muarif Ulemâ., Tahran 1394.
- HÜSEYNÎ, Ebul Fazl, *İlel ve Avâmil-ı Sukût-ı Safevîye*, Mecelle-yi Ferhengi-yi İsfahan, İsfahan 1381, Numara.24.
- HÜSEYNÎ FESÂÎ, Mirza Hasan, *Tarih-i Farsnâme-yi Nasiri*, İntişârât-ı Kitaphâne-yi Senânî, Tahran 1381.
- KAZVİNÎ, Ebul Hasan İbn-ı İbrahim, *Fevaidü'l Safevîye*, Haz. Meryem Mir Ahmedî, Neşr-i Müessese-yi Mütelaat-ı Tahkikât-ı Ferhengî, Tahran 1367.
- KAZVİNÎ, Şey Abdülnebî, *Tetmimü'l Emelü'l Emel*, Neşr-i Kitaphâne-yi Ayetullah Mer'eşî Necefî, Kum 1407.

- KEMALÎ TEBRİZÎ Muhammed Zaman, *Ferâidü'l Fevâid*, İntişârât-ı Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1373.
- KUMÎ, Kadı Ahmed, *Hülâsetü'l Tevârih*, Haz. İhsan Eşrâkî, İntişârât-ı Danışgâh-ı Tahran, Tahran 1359, Cilt. I.
- KUMÎ, Şeyh Abbas, *Fevâidü'l Rezeviyye*, İntişârât-ı Merkezî, Tahran 1327.
- KUMÎ, Şeyh Abbas, *Müntehabü'l Âmâl*, İntişârât-ı Hicret, Kum 1411, Cilt. II.
- KURTULUŞ, Rıza, "Kaçar Medeniyet ve Kültürü", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2001, Cilt. XXIV., ss. 53-54.
- İTİMADÜ'L SALTANE, Ali Kuli Mirza, *Tarih-i Vakai ve Sevânih-i Afganistan*, Haz. Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1365.
- LAHİCİ, Hazin, *Sefernâme-yi Hazin*, Haz. Pijen Terekî, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1350.
- LARENS, Larens, *İnkırâz-ı Devlet-i Safevî*, Terc. İsmail Devletşâhî, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1383.
- LARENS, Larens, Nadir Şah, Terc. Müşfek Kasımserî, İntişârât-ı Tus, Tahran 1368.
- LEMBTON, A. K., *Devlet ve Hükümet Der İslâm*, Terc. Abbas Selâhî-Muhammed Mehdî Fakihî, İntişârât-ı Urûc, Tahran 1374.
- MALCOM, Sarjen, *Tarih-i İran*, Terc. İsmail Hayret, İntişârât-ı Senânî, Tahran 1370, Cilt. II.
- MECLİSÎ, Muhammed Bakır, *Aynü'l Hayat*, İntişârât-ı İlmiyye-yi İslâmiyye, Tahran 1348.
- MEHDEVÎ, Maslaheddin, *Danışmendân ve Büzürgân-ı İslâm*, İntişârât-ı Güldeste, İsfahan 1384, Cilt. I.
- MER'ESÎ SAFEVÎ, Mirza Muhammed Halil, *Mecmu'l Tevârih*, Dü. Abbas İkbâl Aşitiyânî, İntişârât-ı Kitapfuruşî-yi Senâî, Tahran 1362.

Tanju ATEŞ

Safevi Devleti Sonrası Mollabaşılık Makamının Geçirdiği Değişim ve Dönüşüm

MERVÎ, Muhammed Kazım, *Elem Ârâ-yı Nadirî*, Haz. Muhammed Emin Riyahî, İntişârât-ı Kirabfırûşî-yi Zevâr, Tahran 1364, Cilt.I.

MİR AHMEDÎ Meryem, *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevî*, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1369.

MUHAMMEDÎ Ramazan-Muhammed Bakır Huzâyî, *Ekaliyet-i Dinî Der Asr-ı Safevî*, Neşr-i Pejuheşgâh-ı Huze ve Danışgâh, Tahran 1398.

MUİN, Muhammed, *Ferheng-i Muin*, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1386, Cilt. 14.

MUSEVÎ Ahmed Kazım, *Hakk-ı İktidâr ve Ferheng-i Siyasi Der Teşiiye*, Mecelle-yi İrannâme, Tahran 1368, Numara.26.

MUSEVÎ HANSERÂYÎ, Mirza Muhammed Bakır, *Ravzetü'l Cennât Fi Ahvâlü'l Ulemâ ve Sadât*, İntişârât-ı İsmailiyân, Kum 1391.

MÜSTEFÎ, Muhammed Muhsin, *Zübdetü'l Tevârih*, Haz. Behruz Guderzî, Neşr-i Mecmuâ-yı İntişârât-ı Edebî ve Tarihî Mevkufât-ı Doktor Afşar Yezdî, Tahran 1375.

NASİRÂBÂDÎ, Muhammed Tahir, *Tezkiye-yi Nasır Abâdî*, Haz. Muhsin Naci Nasırâbâdî, Neşr-i Asâtir, Tahran 1378.

NEKÎ NASİRÎ, Mirza Ali, *Elkâb ve Mevâcib-i Döv-ı Selâtin-i Safevîyye*, Haz. Yusuf Rahimlu, İntişârât-ı Danışgâh-ı Firdevsi-yi Meşhed, Meşhed 1371.

NASİRÎ, Muhammed İbrahim, *Desturü'l Şehriyârân*, Haz. Muhammed Nadir Nesirî Mukaddem, Neşr-i Bunyâd-ı Mevkufât-ı Doktor Mahmut Afşar Yezdî, Tahran 1373.

NEVÎSÎ, Said, *Risale-yi Hidayetü'l Salihîn*, Neşr-i Çaphâne-yi Meclis-i Şurâ-yı İslâmî, Tahran 1344, Cilt. X.

NEVAÎ, Abdülhüseyin, *İsnâd ve Mekâtib-i Tarihi-yi İran Ez Teymuir Ta Şah İsmail*, Neşr-i Bungâh-ı Tercüme, Tahran 1365.

- NEVAÎ, Abdülhüseyin-Abbas Kulî Gafarî Ferd, *Tarih-ı Tehvülât-ı Siyasi, İctimaî ve İktisadî ve Ferhengî-yi İran Der Dovrân-ı Safevî*, Neşr-i Semet, Tahran 1383.
- NEYRİZÎ, Kudbeddin, *Risale-yi Siyasi Der Tahlil-i İlel Sukût-ı Devlet-i Safeviyye ve Rah-ı Hall-ı Bazgeřt-i An Be Kudret*, Haz.Resul Ca'feriyân, Kitaphane-yi Ayetullah Mer'eşî Necefî, Kum 1371.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İran", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, Cilt.XXII., ss. 395-400.
- ÖZ, Mustafa Öz "Şîâ" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, Cilt.39., ss. 111-114.
- REFİEN, Mirza, *Desturü'l Mülûk*, Terc.Muhammed Kerdâbâdî, İntişârât-ı Vezâret-i Umûr-ı Haricî, Tahran 1385.
- RAVENDÎ, Murtezâ, *Tarih-i İctimaî-yi İran*, İntişârât-ı Negâh, Tahran 1383, Cilt.VII.
- PARSADUST, Menucehr, *Şah İsmail-i Düvvom*, İntişârât-ı Şirket-i Sehâmî, Tahran 1381.
- SABİTİYAN, Zabiyullah, *İsnâd ve Nâmehâ-yı Tarihi ve İctiamî-yi Dovr-ı Safeviyye*, Neşr-i Sazman-ı Tebliğât-ı İbn-i Sinâ, Tahran 1343.
- SARAY, Mehmet, "Afganistan", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, Cilt.I., ss. 401-408.
- SEFETGÜL, Mansur, *Sâhtar-ı Nehâd ve Endişe-yi Dinî Der İran Der Asr-ı Safevi*, Neşr-i Müessesât-ı Hıdâmât-ı Ferhengî, Tahran 1381.
- SEMİEN, Mirza, *Tezkiretü'l Müluk*, Terc. Mes'ud Recepnîyâ, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1378, 2.bsk.
- SİVERİ, Rajer, *Der Bâb-ı Safevî*, Terc. Ramazan Ali Ruhullahî, Neşr-i Merkez, Tahran 1380.
- SÜMER, Faruk, "Afşar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, Cilt.IV.. ss. 160-164.

Tanju ATEŞ

Safevi Devleti Sonrası Mollabaşılık Makamının Geçirdiği Değişim ve Dönüşüm

SÜMER, Faruk, “Kaçar”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, Cilt.XXIV., ss. 53-58.

ŞEYBÂNÎ, Nizameddin Mecir, *Teşkilât-ı Şehinşâhi-yi Safeviyye ve İhyâ-yı Vahdet-i Milli*, İntişârât-ı Danışgâh-ı Tahran 1346.

ŞİRAZÎ İSFAHANÎ; Celaleddin Hümâyî, *Tarih-i İsfahan*, Haz. Mahdud Banu Hümâyî, Neşr-i Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mütalaat-ı Ferhengî, Tahran 1379.

TAHRANÎ; Ağa Büzürg, *Tabakatü'l İlamü'l Şie*, Haz. Ali Nekî Münzevî, İntişârât-ı İsmailiyân, Neşr-i Ercümen, Tahran 1369.

VLADİMİR Minorski, *Sazman-ı İdare-yi Hükümet-i Safevî*, Terc.Mes'ud Recepniyâ, İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1365.